

„EIN VORSCHLAG MIT DEM ERFOLG NICHT IMMER HAND IN HAND GEHE ANEB KTERAK ČEŠI V KRÁTKÉM ČASE NĚMECKY A NĚMCI ČESKY ROZPRÁVĚTI SE NAUČITI MOHOU“: ČESKO-NĚMECKÝ JAZYKOVÝ PROSTOR JIHOVÝCHODNÍCH ČECH VE VYDAVATELSKÉ A TISKAŘSKÉ PRODUKCI LANDFRASOVY TISKÁRNY

Štěpánka Běhalová (Jindřichův Hradec)

‘Ein Vorschlag mit dem Erfolg nicht immer Hand in Hand gehe, or How Czechs May Learn to Speak German and Germans Czech Quickly’: The Czech-German Linguistic Space of South-East Bohemia in the Publishing and Printing Production of the Landfras Printing Works

Abstract: This study examines how the ethnic and linguistic situation in South-East Bohemia was reflected in publishing and printing production, with particular emphasis on the activities of the Landfras printing works in Jindřichův Hradec. Special attention is paid to the reflection of the Czech-German ethnic and linguistic interface, and to the transformations of national identity as captured in published titles aimed primarily at small-town and rural audiences. The book production of the Landfras family’s publishing house and printing works encompassed religious prints, popular literature, educational literature, schoolbooks and periodicals. The present text analyses selected printed media in the context of the monarchy’s language policy, the economic strategies of publishers, and the evolving composition of the reading public. The production of the Landfras printing works, which in the nineteenth century ranked among the largest non-Prague enterprises in the Czech lands, both reflected and helped shape the linguistic and ethnic reality of the region — outside the major urban centres, in a milieu where readers encountered linguistic stimuli in the context of the everyday life of villages and small towns.

Keywords: Jindřichův Hradec – Landfras printing works – Czech-German relations – countryside – linguistic and national identity – printing production – Czech national movement

Cílem studie je zachytit jazykovou a národnostní realitu prostřednictvím tištěných médií z jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny. Její proměny ovlivňovaly čtenářskou poptávku v souvislosti s politickými a společenskými okolnostmi i vývojem národních aspirací a formovaly kulturní identitu nejen v jihovýchodních Čechách, ale též v dalších oblastech tehdejšího Rakouska-Uherska, které tiskárna svými tisky zásobovala. Předkládaná studie vychází z kombinace několika metodologických přístupů. Základním východiskem je historicko-faktografická analýza titulů z Landfrasovy tiskárny a jejích nabídkových seznamů. Při výběru publikací byl kladen důraz na reprezentativní rozložení jazykových variant, žánrových typů a časového rozsahu produkce. Prostřednictvím kontextuální analýzy regionální jazykové a národnostní struktury byla tiskařská a vydavatelská činnost Landfrasovy tiskárny zasazena do širších politických a kulturních souvislostí. Dále byla věnována pozornost stratifikaci cílových skupin čtenářstva a způsobu, jakým se jazyková otázka promítala do ediční praxe.

Národnostní a jazyková otázka jihovýchodních Čech

Jihovýchodní Čechy představují z hlediska vývoje jazykové i národnostní struktury mimořádně zajímavý region, jehož

poloha na rozhraní mezi českým a německým jazykovým a národnostním prostorem determinovala dlouhodobé a často komplikované soužití obou národnostních skupin stejně jako ovlivňování a mísení obou jazyků. V tomto prostoru se utvářely specifické jazykové a národnostní poměry, které významně formovaly kulturní a společenský vývoj regionu.

Osídlení jihovýchodních Čech bylo výsledkem pozdně středověké kolonizace, přičemž vedle původního slovanského obyvatelstva hráli významnou roli i přistěhovalci z římsko-německé říše. Tato dvojjazyčnost se v následujících staletích postupně promítala do běžného života i do kulturní a vzdělávací sféry.¹

Od poloviny 13. století působil v oblasti řád německých rytířů, který pozvali Vítkovci k uskutečnění kolonizačního procesu. Jejich působení v oblasti nevyhnutelně vedlo k přílivu německy mluvícího obyvatelstva, zejména řemeslníků a osadníků. Řád měl v Jindřichově Hradci vlastní komendu, kostel i špitál a jeho členové tvořili samostatnou správu a duchovní jednotku. Jejich jazyk a kulturní zvyklosti se významně promítly do místního života, přičemž němčina se přirozeně stala nejen běžným nástrojem písemné administrativy a interní komunikace řádu, ale pronikala i mimo něj. Přestože se nejednalo o jazyk většinové populace, jeho status byl privilegovaný. Samotné město Jindřichův Hradec,

¹ RICHLÝ 1892.

jehož počátky² souvisejí s existencí slovanského hradiska ve výhodné poloze na ostrohu řeky Nežárky a Hamerského potoka, bylo již v 10. století správním centrem širokého okolí a zároveň důležitým strategickým bodem na jihu raného přemyslovského státu. Od konce 12. století spravoval jihovýchodní Čechy Vítek z Prčice, jehož nejstarší syn Jindřich založil významný rod pánů z Hradce. Jindřich I. z Hradce vystavěl na místě dřívějšího hradiska gotický hrad, poprvé písemně zmiňovaný roku 1220. V jeho předhradí vzniklo z původní řemeslnicko-obchodní osady město. Vrcholu svého rozvoje dosáhlo ve druhé polovině 16. století. Význam města vzrůstal za Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka; k roku 1654 bylo město podle počtu domů na druhém místě za Prahou.

Studie Lud'ka Jirásk³ poukazuje na důležitou, avšak v regionální historiografii často opomíjenou roli německého živlu v předhusitských dějinách Jindřichova Hradce. Přítomnost a působení řádu německých rytířů se projevovala nejen v hospodářské a duchovní sféře, ale také v oblasti národnostních vztahů a jazykové identity obyvatel oblasti a předznamenala dvojjazyčnost celého prostoru na další staletí. Dlouhodobá přítomnost německy mluvících skupin v prostoru jihovýchodních Čech zajistila relativně stabilní a bezkonfliktní vztahy s jazykově českým obyvatelstvem, a to i díky pragmatickému přístupu místní vrchnosti (páni z Hradce,⁴ Slavatové z Chlumu a Košumberka a Czerninové z Chudenic). Jazyková hranice zde byla spíše funkční než ideologická, proměňovala se víceméně v souvislosti se změnami v politické a společenské sféře.⁵ Průzkum archiváře Františka Teplého⁶ v rodových jindřichohradeckých archívech, týkající se komunikace zámeckých úředníků s vesničany v 17. století, odkazuje na zvyklost komunikovat s poddanými jejich jazykem. Průzkum podle míst pak doložil, že v některých místech byla uplatňována pouze čeština, v dalších oba jazyky, někde s převahou němčiny, jinde s převahou češtiny, základní knihy byly vedeny česko-německy. Selský urbář byl psán až do devadesátých let 17. století pouze česky, od té doby německy. Národnostní proměna ve prospěch německých obyvatel nastala v některých vesnicích právě v tomto období, kdy celá ves přešla do rukou německých usedlíků.

V nadcházejícím století v Jindřichově Hradci, podobně jako na mnoha dalších místech Čech, převažovala němčina jako jazyk administrativy a školství, i když jazyková hranice mezi českým a německým etnikem se vyznačovala plynulým přechodem. Venkovské oblasti jihovýchodních Čech se postupně oddělovaly a vznikaly české a německé vesnice. Habsburská monarchie uplatňovala ve své jazykové politice centralizační přístup – němčina byla prosazována jako nad-

regionální jazyk státní správy, vzdělání a vojenství. Tento tlak vedl v českých zemích k jazykové asymetrii, kdy znalost němčiny byla nezbytná pro společenský vzestup, zatímco čeština zůstávala jazykem domácím a lidovým.

V důsledku změn patrných již od konce 18. století v celé evropské společnosti se začal proměňovat vztah k vlasti a národu a sílila potřeba národní identifikace, a to bez ohledu na stavovské, náboženské či jiné rozdíly. Pojetí národa jako vyššího celku, nadřazeného dokonce státu či stavu, bylo zvláště spojeno s měšťanstvem, které se vymaňovalo ze světa malých struktur a tradičních společenských vazeb.⁷

Církevní správa na úrovni farností často udržovala češtinu jako jazyk kázání a lidové zbožnosti, zatímco ve vyšší duchovní administrativě převažovala němčina a ve formálním písemném styku latina. Ve školách byla situace komplikovanější; němčina byla od tereziánských reforem (např. školní řád z roku 1774) povinným jazykem výuky v řadě institucí, avšak v obecných školách v českých obcích přetrvávala čeština jako jazyk každodenní výuky.

Zásadní změny v této oblasti souvisely s josefinskými reformami a státně osvícenským racionalismem. Jazyková unifikace ve školství a byrokratizované komunikaci ve státní a městské správě a soudnictví přinesla zakotvení němčiny jako úředního jazyka, tedy reálně požadavek na znalost němčiny v každodenním životě. Němčina se stala komunikačním jazykem úředníků a vyššího měšťanstva. Čeština zůstávala dominantní v komunikaci s poddanými a stala se jazykem řemeslnictva, služebnictva a poddaného venkovského obyvatelstva, tedy nevěřejné sféry, a také znakem společenské příslušnosti. Bilingvismus, tedy schopnost komunikovat střídavě v češtině i němčině, byla především pro českojazyčné obyvatelstvo zásadní.⁸ Výhodu v tomto období měli německojazyční obyvatelé, kteří svůj rodný jazyk mohli používat v úředním i v osobním životě a znalost češtiny po nich vyžadována nebyla.

Na přelomu 18. a 19. století byl Jindřichův Hradec v první desítky největších českých měst a byl důležitým hospodářským, obchodním i kulturním centrem jihovýchodních Čech. Po ničivém požáru města v roce 1801 započala nová etapa jeho rozvoje. Byla vybudována nová císařská silnice z Prahy do Vídně a město se stalo obchodním uzlem s poštovním spojením, vojenskou posádkou a ubytovacími možnostmi. Po revolučních událostech roku 1848 význam města postupně oslaboval, zvláště když se ocitlo mimo hlavní železniční spojení Prahy s Vídní. Pozici kulturního centra si však město podrželo, zvláště díky obnovenému gymnáziu, které na počátku 19. století navázalo na tradici původního jezuitského gymnázia a stalo se nositelem vzdělání.

² JIRÁSKO 1993.

³ JIRÁSKO 1978a.

⁴ Prolínání češtiny a němčiny dokládají již nejstarší literární památky z konce 13. a první poloviny 14. století ze dvora pánů z Hradce. Díky nim vzniklo v Jindřichově Hradci důležité kulturní a literární středisko, z něhož pochází významná památka středověké literatury – německá redakce Alexandreidy Ulricha von Etzenbach a česká Alexandreida z přelomu 13. a 14. století. FÜRBAACH 1993.

⁵ Otázku vztahu prvotního osídlení krajiny jihovýchodních Čech viz DOMEČKA 1893. K otázce vztahů Čechů a Němců a česko-německého jazykového prostoru viz TEPLÝ [1918]; STREJČEK 1916; STREJČEK 1930; JIRÁSKO 1978a; JIRÁSKO 1978b.

⁶ TEPLÝ [1918], s. 11–12.

⁷ RAK 1994; MACURA 1995; KOŘALKA 1996; EFMERTOVÁ 1998; LNĚNIČKOVÁ 1999, s. 113–165; KLIMEK 2000; KŘEN 2005; BRÜGEL 2006; GEBHART–KUKLÍK 2006; BRÜGEL 2008; BOROVIČKA 2012; BOROVIČKA 2013; HLAVAČKA 2013; HLAVAČKA 2016.

⁸ HLAVAČKA 2016, s. 57.

Obr. 1. Hlavní náměstí v Jindřichově Hradci při vojenské slavnosti. Litografie A. J. Landfras, J. Hradec, 1840. Sbíрка MJH, KK 743.

Prosazování vlastenectví a potřeba národní identifikace na konci 18. a v první polovině 19. století vedly k postupnému vymezování vztahů obou národností – Čechů a Němců – a proměně v užívání jazyka v jednotlivých sférách života, což přispělo také k dalšímu vymezení jazykových a národnostních území v prostoru jihovýchodních Čech. Zatímco užívání češtiny nebo němčiny v soukromé sféře bylo dáno konkrétními osobními preferencemi, do veřejné sféry pronikala čeština postupně. Hlavními hybateli těchto změn byli v regionech především měšťané, kteří hledali a upevňovali své společenské postavení a svým moderním přístupem k mnoha společenským otázkám podporovali probouzení národního vědomí. Většina obyvatel v českých zemích byla do poloviny 19. století národně neidentifikovaná,⁹ až rok 1848 přinesl zrovnoprávnění obou zemských národností i jazyků a profilaci zájmů Čechů a Němců. V roce 1848 přijal český zemský sněm usnesení o zrovnoprávnění češtiny s němčinou, které však nebylo důsledně realizováno v souvislosti s nástupem neoabsolutismu. Až po tzv. rakousko-uherském vyrovnání byl vydán zákon upravující poměr školy a církve a následně roku 1869 tzv. Hasnerův zákon.

Jindřichohradecké gymnázium bylo jako jedno z prvních na území Rakouska-Uherska ustaveno jako české, přičemž první výroční zprávu v češtině vydal ředitel školy Hubert Hudec již v roce 1851 ve zdejší Landfrasově tiskárně. Roku 1863 vyšly též dvojazyčné *Disciplinární zákony*¹⁰ a od téhož roku vycházely na gymnáziu výhradně české výroční zprávy.¹¹

Od té doby se Jindřichův Hradec profiloval jako české město s německou menšinou, v jeho blízkém okolí se stále nacházely české i německé vesnice s odpovídající jazykovou převahou. Proces podpořila i další nařízení, zejména Stremayrovo jazykové nařízení o rovnoprávnosti češtiny při vnější komunikaci s úřady z roku 1880 a následně též rozdělení pražské univerzity na českou a německou v roce 1882. Badeniho jazyková nařízení z roku 1897 pak novelizovala Stremayrova jazyková nařízení zrovnoprávněním češtiny s němčinou i ve vnitřním úřadování. Tento kontext přímo ovlivnil i vydavatelskou činnost – nakladatelé museli přihlížet k jazykové realitě a přizpůsobit jí svou produkci nejen tematicky, ale i jazykově.¹²

Opakované řešení národnostní otázky a etnických rozporů mezi německou menšinou a českou většinou, k němuž

⁹ LNĚNÍČKOVÁ 1999.

¹⁰ VÝROČNÍ PROPIS 1851; VÝROČNÍ ZPRÁVA 1863; DISCIPLINÁRNÍ ZÁKONY 1863.

¹¹ BĚHALOVÁ 2007.

¹² BOROVIČKA 2012, s. 295–301.

Starobilý hrad pánů z Jindřichova Hradce.

Obr. 2. Hrad a zámek v Jindřichově Hradci. Frontispis v učebnici K. Müllera *Krátké děje české*. Litografie A. J. Landfras Syn (MÜLLER 1875). Sbíрка MJH, JK 2099.

docházelo v letech 1848–1914 na řadě míst monarchie, nebylo pro území jihovýchodních Čech typické, přesto tyto vztahy začaly být vnímány. Ani jeden národ se nechtěl spokojit s postavením menšiny; postupně se vztahy mezi oběma národy přirostovaly, což se projevilo především v průniku činnosti ústředních spolků – německého školského spolku (*Schulverein*) a české Ústřední matice školské, jež mohly zakládat školy. Po zrušení poddanství a zavedení obecní samosprávy se zvýšila migrace a Češi se usazovali i v některých původně pohraničních oblastech dosud obydlených německojazyčným obyvatelstvem. Vznikala tak místa jazykově a etnicky smíšená, v nichž koncem 19. a v prvních desetiletích 20. století výrazně ovlivnila život českých obyvatel činnost Národní jednoty pošumavské.¹³ České národní vědomí sílilo na základě konfrontace českého a německého obyvatelstva a obě národní společnosti se v průběhu 19. století izolovaly, a to i kulturně. Nacionální předsudky překonával obchod, hospodářská spolupráce a smíšená manželství.¹⁴

V 19. století se jazyková a národnostní situace v jihovýchodních Čechách promítala do nejrůznějších oblastí života, mimo jiné také do školství, kulturního života, později do spolkové činnosti a veřejného prostoru. Jindřichův Hradec jako centrum jihovýchodních Čech, modernizovaný po zničujícím požáru v roce 1801, se stal významným centrem vzdělání, kultury a tisku celé oblasti. Svěbytné místo v něm zaujala také vydavatelská a tiskařská produkce, která odrážela i ovlivňovala jazykovou a národnostní situaci. Její proměna se zrcadlí mj. v produkci Landfrasovy tiskárny s nakladatelstvím, které sehrály zásadní roli pro národní uvědomění obyvatel regionu.¹⁵

Landfrasova tiskárna a vydavatelství v česko-německém prostoru

Tiskárnu založil v roce 1797 Josef Landfras, který zakoupil po smrti zdejšího tiskaře Hilgartnera vybavení jeho tiskárny

¹³ VONDRÁČEK 1934; NÁRODNÍ JEDNOTA POŠUMAVSKÁ 1935.

¹⁴ EFMERTOVÁ 1998, s. 123–130.

¹⁵ BĚHALOVÁ – FÜRBAACH 2018.

Obr. 3. Německé vydání *Nebekliče* Martina z Kochemu z roku 1848 (MARTIN VON COCHEM 1848). Sbírká MJH, JK 996.

a přenesl je do domu čp. 15/I na Balbínově náměstí, kde tiskárna sídlila až do znárodnění v polovině 20. století. V roce 1826 ji předal svému synu Aloisovi, za jehož působení se stala jedním z největších mimopražských podniků. Záměrná měšťanská rodina Landfrasů pevně zakotvila v Jindřichově Hradci, zrekonstruovala budovu tiskárny, vystavěla si reprezentativní letní sídlo a rodinnou hrobku. V roce 1858 předal Alois tiskárnu synovi Vilému Antonínu Landfrasovi. Posledním mužským potomkem byl Vilém Bohumil Landfras, který ji vedl v letech 1902–1931.

Rodina se stala typickým reprezentantem nově se formující společenské vrstvy 19. století, zejména díky svým obchodním schopnostem a skvělému podnikatelskému záměru. Finanční zázemí vybudoval Josef Landfras tiskem, vydáváním a prodejem knih i časopisů širokému spektru zákazníků. Landfrasové využili nové úspornější možnosti výroby knihy a kupní sílu všech tehdy již gramotných společenských

vrstev. Spolupracovali s místními autory především z řad kléru a pedagogů, jejichž tituly oslovovaly kupce a čtenáře. Díky pochopení významu tištěných médií a podnikání v oblasti výroby a distribuce knih a periodik vybudovali mocné mimopražské vydavatelské a tiskařské impérium, které generovalo značné zisky.¹⁶

Landfrasové byli též nakloněni vnímat a předávat pokrokové myšlenky v oblasti českého národního hnutí. Nejvýznamnější osobností byl Alois Landfras (1797–1875), student jindřichohradeckého obnoveného gymnázia a posléze pražské univerzity, kde byl mj. studentem Bernarda Bolzana. Se svým jindřichohradeckým přítelem Janem Vladykou zde navázal kontakty s představiteli osvícenských vlasteneckých kruhů, jež po návratu z Prahy zúročil jak v tiskárně a nakladatelství, tak ve společenském životě. Zkušenosti nabyté za studií v Praze, jeho vřelý vztah k rodnému městu, ambicióznost a rozvaha spolu s obchodním talentem

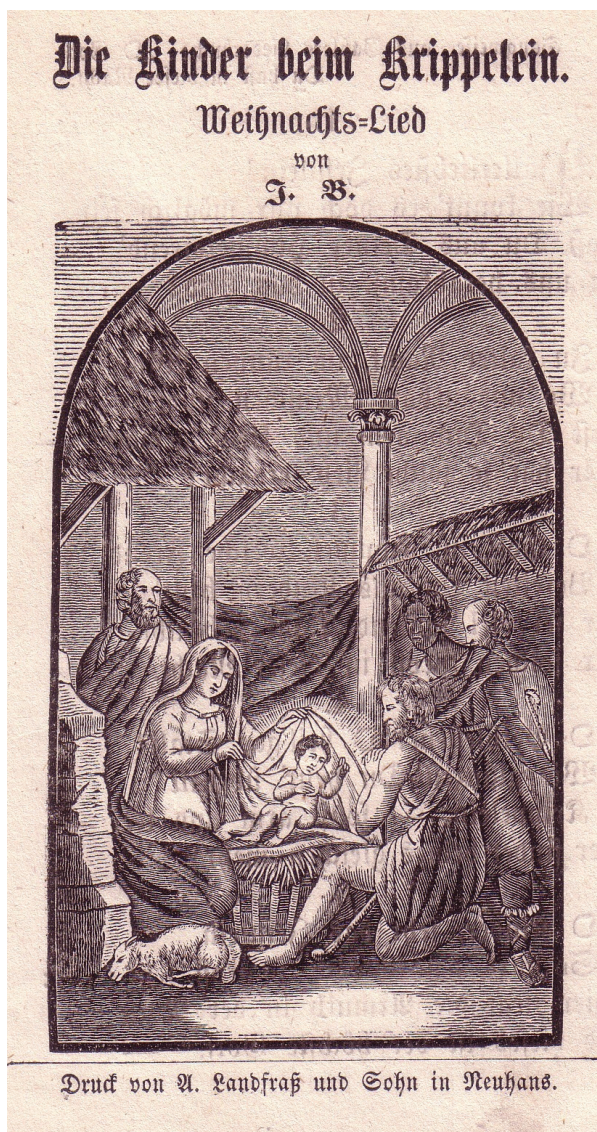
¹⁶ MUK 1947, BĚHALOVÁ 2018a, zde podrobněji i literatura k činnosti Hilgartnerovy tiskárny. Výběrově např. PLETZER 1997.

a zámožností z něj učinily vzor podnikatele 19. století i váženého občana Jindřichova Hradce. Spolupracoval zejména s Janem Hýblem, Františkem Bohumilem Tomsou, Václavem Rodomilem Krameriem, Josefem Procházkou Devítským a Josefem Kajetánem Tylem.¹⁷ Angažoval se také v politickém a společenském životě: byl členem městské rady a od července 1850 jedenáct let prvním voleným starostou města, dále místním školním dozorcem, ředitelem nově založené jindřichohradecké spořitelny a působil také v ostrostřeleckém sboru. Stal se rovněž zakládajícím členem České matice a členem Českého muzea. Byl nadšeným ochotníkem, spisovatelem a překladatelem, nakladatelem, knihkupcem a zakladatelem půjčovny knih a čítárny v Jindřichově Hradci.¹⁸

Specifikem Landfrasovy tiskárny byla souběžná produkce českých a německých titulů. Reflektovala tak jazykovou rozmanitost regionu a zároveň sledovala obchodní cíle – nalézt zákazníky i odběratele v obou jazykových skupinách. Z osvědčených titulů minulého století si Landfrasové do své produkce vybírali náboženskou (především modlitební) literaturu a tituly vzdělávací a zábavné literatury, dále zahrnovali vydávání a tisk soudobých titulů pro venkovský lid i maloměstské měšťanské prostředí. Doplnovali je finančně dostupnými kramářskými tisky, akcidenčním tiskem a od čtyřicátých let 19. století také periodickým tiskem.

Typickým reprezentantem modlitební literatury z Landfrasovy tiskárny byly barokní modlitební knihy německého kapucína Martina z Kochemu obecně nazývané nebekliče.¹⁹ Tento titul se stal v druhé polovině 18. století též úspěšnou novinkou v jindřichohradecké Hilgartnerově tiskárně, na niž Landfrasova tiskárna navázala.²⁰ České i německé nebekliče tiskárna úspěšně vydávala a tiskla až do počátku 20. století. Příjmy z této produkce se v první polovině 19. století staly ekonomickým pilířem jejího dalšího rozvoje. Vydání v obou jazycích i jejich odbyt byl v kontextu česko-německého jazykového a národnostního prostoru dokladem tradiční katolické zbožnosti venkovského obyvatelstva i jeho jazykového rozložení.

S tradiční zbožností souvisí také produkce kramářských tisků, která také navazovala na Hilgartnerovu tiskárnu. Podíl němčiny v kramářských tiscích z jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny činil v 19. století přibližně 12 %. Často byl tištěn tentýž text s totožným obrázkem v češtině i v němčině, jindy se podobaly pouze titulní strany.²¹ Značná část produkce v němčině směřovala do Příbrami pro nakladatele Eugena Petersona, který byl v druhé polovině 19. století pro Landfrasovu tiskárnu významným obchodním kontaktem. Prodej objednaného zboží realizoval zejména v poutním místě Svatá Hora. Konkrétní ukázkou česko-německého prostředí Jindřichohradecka jsou například německé tisky vánočních písní, jejichž autorem byl učitel Johann Binder

Obr. 4. Vydání německé vánoční písně Johanna Bindera (BINDER 1866). Sbíрка MJH, K 6044.

z vesnice Kačlehy (Gatterschlag), která leží jihovýchodně od Jindřichova Hradce.²²

Modlitební knihy tvořily také nejvýznamnější položku v nabídkových seznamech tiskárny, které Alois Landfras a poté i jeho syn Vilém Antonín připravovali pro další odběratele. Např. nejstarší dochovaný seznam z roku 1854 obsahoval nabídku knih v oddílech *Německé modlitební knihy*, *Knihy v českém jazyce* a v samostatném oddíle nazvaném *Historie, knihy zábavného a poučného obsahu*.²³ Jiný

¹⁷ Více viz BĚHALOVÁ 2022a, s. 7; STREJČEK 1930; HÁLOVÁ 2017, 2018.

¹⁸ FÜRBAACH 2018.

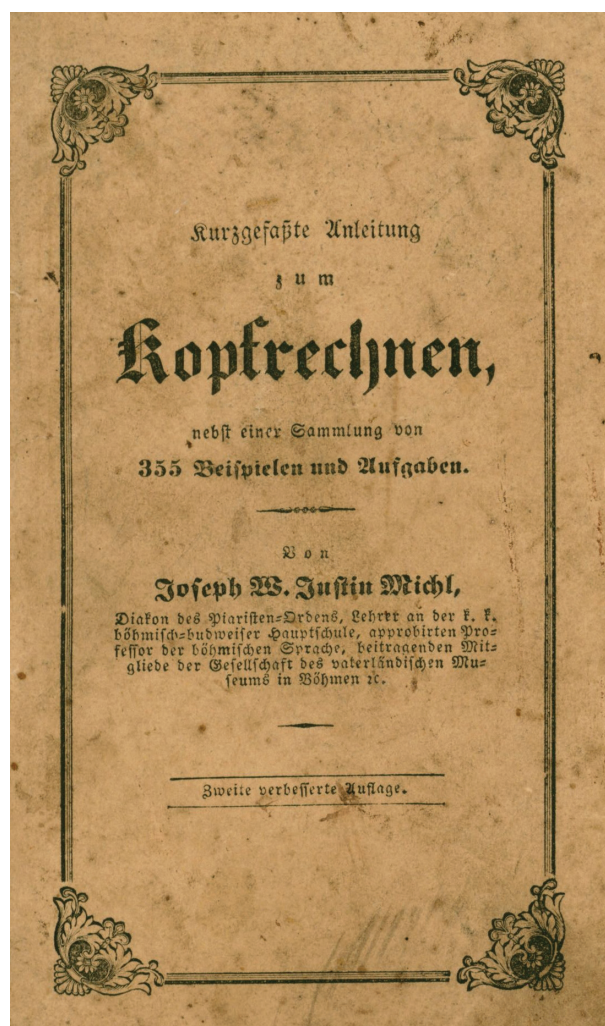
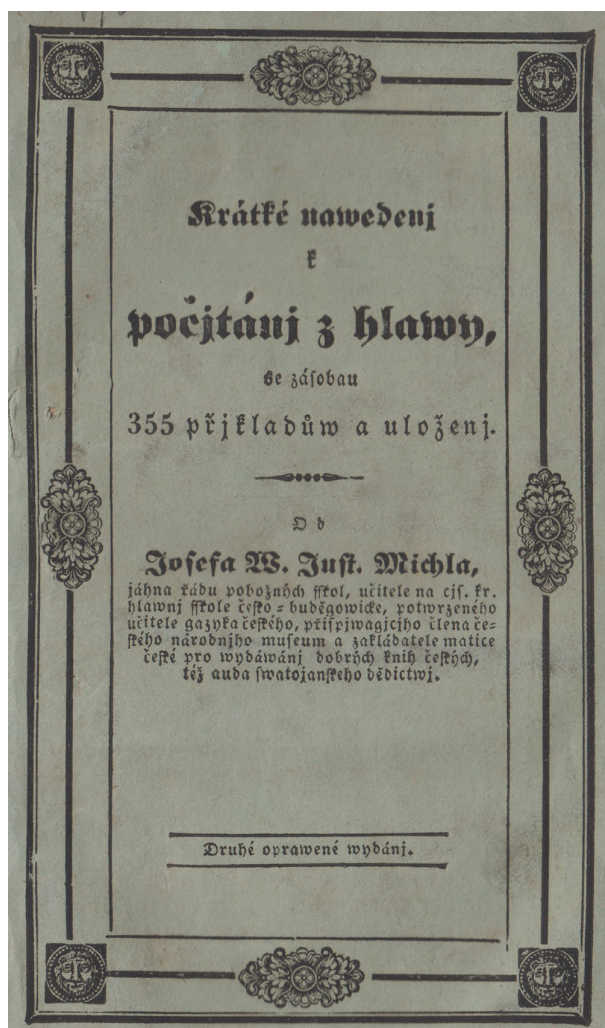
¹⁹ COCHEM 1848; COCHEM 1860.

²⁰ BĚHALOVÁ 2017.

²¹ Např. LOUČENÍ [polovina 19. století]; GEBET [po 1864]; více viz BĚHALOVÁ 2013; BĚHALOVÁ 2021, s. 90–91.

²² BINDER 1866; 1868; více viz BĚHALOVÁ 2019, s. 268.

²³ NAKLADATELSKÝ SEZNAM 1854.

Obr. 5a–b. České a německé vydání titulu *Krátké navedení k počítání z hlavy* (MICHL 1841a; 1841b). Sbírka MJH, JK 1813, JK 771.

seznam ze sedmdesátých let 19. století²⁴ nabízel 175 titulů českých modlitebních knih, 127 titulů německých modlitebních knih a 270 zábavných a poučných knih v obou jazycích. Nabídka modlitebních knih z roku 1901²⁵ obsahovala již pouze české tituly a avizovala možnost zaslání seznamů německých modlitebních knih a zábavných a poučných knih v obou jazycích. Je tedy patrné, že právě v této části produkce zaměřené na skupiny katolických věřících používala Landfrasova tiskárna němčinu s přesahem až do 20. století, zejména s ohledem na tradiční obchodní místa ve Vídni a dalších centrech Rakouska-Uherska.

Také v segmentu vzdělávací literatury a učebnic, které byly určeny zejména pro město a okolní region, se nacházejí

v první polovině 19. století tituly paralelně tištěné v češtině i němčině. Jedním z nich je např. *Naučení o štěpařství* autora Josefa Koydla²⁶ nebo Michlovo *Krátké navedení k počítání z hlavy*.²⁷

Do německého i českého jazykového prostředí cílil Alois Landfras též vydáváním kuchařských knih inspirovaných podobně jako nebekliče v německém jazykovém prostředí.²⁸ Alois Landfras vydal v roce 1827 Pacovského *Ouplné umění kuchařské*²⁹ a německy stejný titul bez uvedení autora pod názvem *Vollständiges Kochbuch*,³⁰ a to včetně kuriózního německého překladu známé předmluvy *Dcerkám českým*. V roce 1827 vydává také německý překlad české kuchařky zřejmě smyšleného autora Antonína Kuperia *Nová*

²⁴ NAKLADATELSKÝ SEZNAM 1871.

²⁵ NAKLADATELSKÝ SEZNAM 1901.

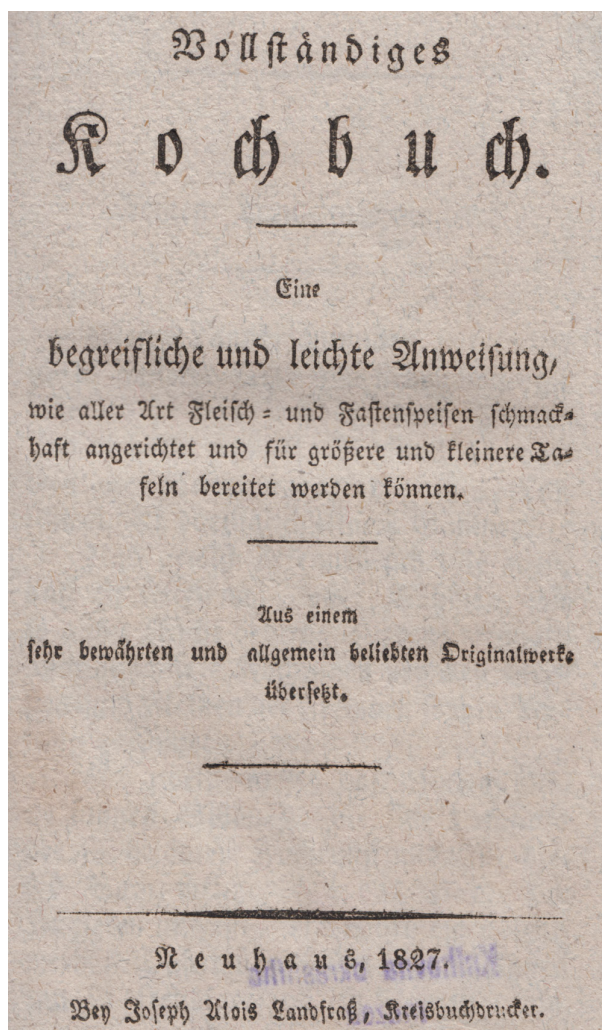
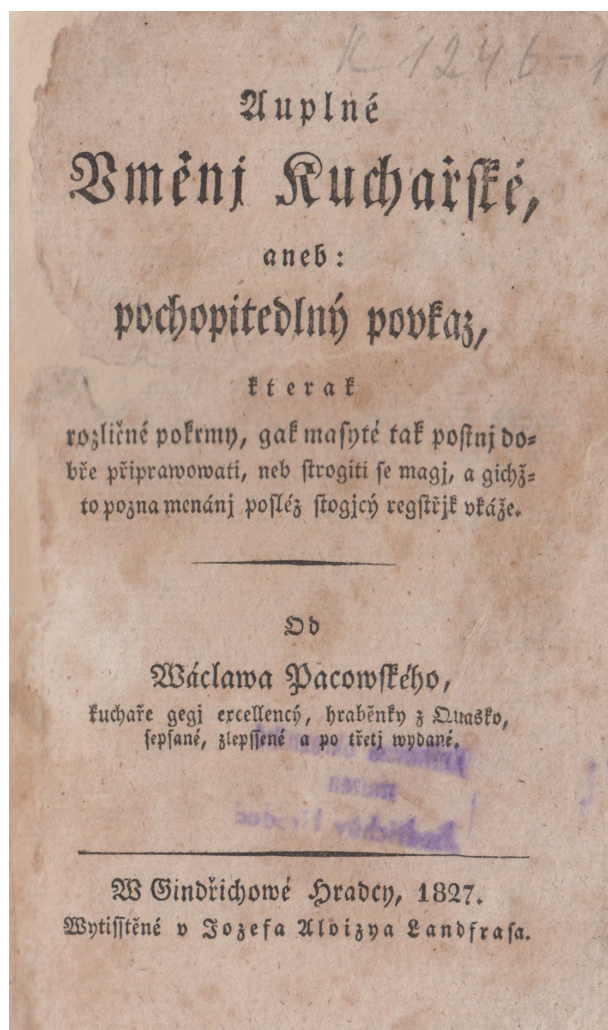
²⁶ KOYDL 1834; KOYDL 1835.

²⁷ MICHL 1841a; 1841b.

²⁸ BĚHALOVÁ 2022b.

²⁹ PACOVSKÝ 1827a.

³⁰ PACOVSKÝ 1827b.

Obr. 6a–b. České a německé vydání titulu *Auplné umění kuchařské* (PACOVSKÝ 1827a; 1827b). Sbíрка MJH, JK 900, JK1908.

výborná knížka kuchařská³¹ pod názvem *Neuestes treffliches Kochbuch*, k němuž se vrátil ještě jeho syn Vilém Antonín na přelomu padesátých a šedesátých let 19. století.³² Soubor německých kuchařek doplnil v roce 1855 titulem *Die Praktische Köchin* z pera Anny Rosenmüllerové.³³

Aktuální problematika česko-německého jazykového prostředí a potřeby jazykového vzdělávání v česko-německé oblasti jihovýchodních Čech se promítly do produkce Landfrasovy tiskárny a vydavatelství také řadou titulů, jejichž autoři působili jako pedagogové. Tituly reflektovaly nejen požadavky českých jazykových skupin v prostředí centralizované monarchie s jazykově německými úředníky a klérem, ale též sílící české národní hnutí. Na jindřichohradeckém gymnáziu byla čeština vedlejším vyučovacím

jazykem již v letech 1816–1826. Jeho tehdejší profesor Antonín Liška sepsal pro potřeby výuky českého jazyka učebnici *Elementar Unterricht in der böhmischen Sprache*³⁴ s německým výkladem k českému jazyku, kterou vydal Josef Landfras v roce 1821.

Vlna zájmu o český jazyk silila ve čtyřicátých letech 19. století a v produkci Landfrasovy tiskárny ji zastupuje vydání *Sbířky mluvnických a pravopisných pravidel českého jazyka pro učitele v městysích, městečkách a městech, kde není hlavní škola*.³⁵ V roce 1847 a 1848 tiskl Alois Josef Landfras pro česky hovořící obyvatelstvo *Malou německou mluvnici*³⁶ a v roce 1853 oslovil obě jazykové skupiny obyvatel titulem *Německo-česká mluvnice aneb naučení, kterak Češi v krátkém čase německy a Němci česky rozprávěti se*

³¹ KUPERIUS 1821.

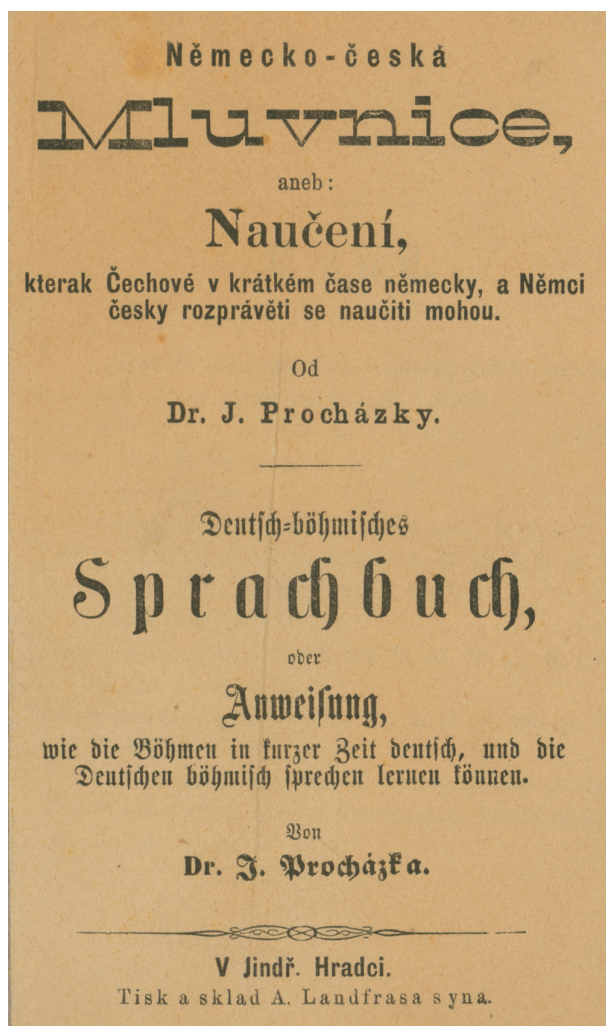
³² KOCHBUCH 1827, KOCHBUCH [1858–1864].

³³ ROSENMÜLLEROVÁ 1855. Více viz BĚHALOVÁ 2018b; BĚHALOVÁ 2020.

³⁴ LIŠKA 1821.

³⁵ SBÍŘKA MLUVNICKÝCH PRAVIDEL 1841.

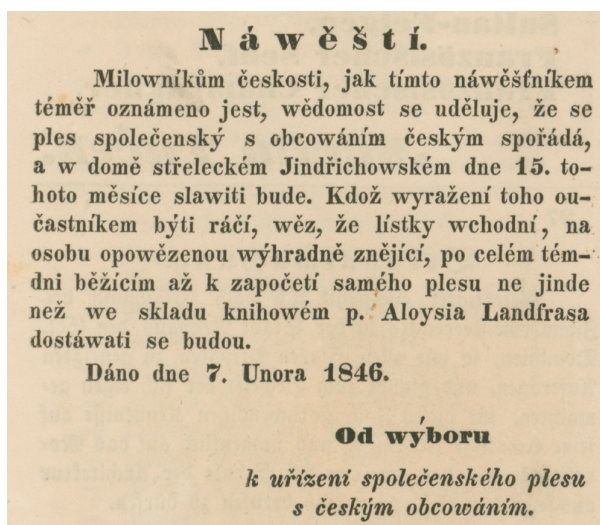
³⁶ MLUVNICE 1847; 1848.

Obr. 7. Německo-česká mluvnice aneb naučení, kterak Čechové v krátkém čase německy a Němci česky rozprávěti se naučiti mohou (PROCHÁZKA [po 1870]). Sbirka MJH, JK 2443.

naučiti mohou.³⁷ Tu pak vydával opakovaně po roce 1870 s uvedením tehdy již zesnulého autora Josefa Procházky Devítského. Právě on publikoval již od čtyřicátých let 19. století práce reagující na potřebu propojení obyvatel česko-německého jazykového prostoru v jihovýchodních Čechách. Jeho dílo *Německé a české rozmluvy* vydal Landfrasa od roku 1848 až do sedmdesátých let 19. století nejméně čtyřikrát.³⁸

Procházka, blízký přítel Josefa Kajetána Tyla,³⁹ působil ve městě od roku 1842 a byl jednou z vůdčích osobností zdejšího českého národního hnutí. Ve výběru zmíněného titulu a uspořádání učebnice Procházka propojil znalost

Obr. 8. Upozornění na český ples v jindřichohradeckém německém týdeníku z roku 1846 *Neuhauser allgemeiner Anzeiger*, 1846). Sbirka MJH, JK 2182.

místní reality v oblasti jazykových potřeb v komunikaci Čechů a Němců i aktuálnost národní otázky čtyřicátých let 19. století v Rakousku-Uhersku.⁴⁰ Svůj výrazně procesový postoj Procházka demonstroval například uspořádáním prvního českého bálu v Jindřichově Hradci v roce 1846.⁴¹ V roce 1867 navázal učitel jindřichohradecké hlavní školy Tomáš Hron *Stručnou mluvnici českou*, kterou připravil „*Ku prospěchu mládeže československé*“.⁴² Česko-německé prostředí regionu odráží také drobné litografické tisky *Malého slabikáře* a *Velké abecedy pro malé děti*, které vydal Vilém Antonín Landfrasa v šedesátých letech 19. století.⁴³ Ačkoliv šlo o český slabikář, ke každému písmenu s vyobrazením je připojeno české i německé slovní označení.

Pro město samotné pak měla velký význam vydání titulu o dějinách Jindřichova Hradce. V tomto případě tiskárna navázala spolupráci se zdejším kaplanem Josefem Štěpánem Claudiem, autorem první monografické práce o historii města Jindřichova Hradce v němčině, a pedagogem Františkem Rullem, který na základě Claudiova díla připravil první českou monografii na toto téma.⁴⁴

Česko-německé jazykové prostředí a jeho prolínání dokládají též překlady, zejména zábavné literatury, dramata a drobné prózy, které Landfrasové vydávali či tiskli. První překlad tištěný v Landfrasově tiskárně je spojen s kuriózní situací. V roce 1803 tiskl Josef Landfrasa nákladem Krameriový České expedice dílo Kristiána Salzmannna *Počátkové mravů*, jehož nedokonalý překlad z němčiny do

³⁷ MLUVNICE 1853; PROCHÁZKA [po 1870].

³⁸ PROCHÁZKA [před 1848]; týž 1848; týž 1862; týž 1873.

³⁹ STREJČEK 1926; MUK 1956.

⁴⁰ BĚHALOVÁ 2018a.

⁴¹ BĚHALOVÁ 2011.

⁴² HRON 1867.

⁴³ MALÝ SLABIKÁŘ [1858–1864]; VELKÁ ABECEDA [1858–1864].

⁴⁴ CLAUDIUS 1850; RULL 1875.

češtiny připravil učitel jindřichohradecké hlavní školy Václav Pavlovský.⁴⁵ Již od dob pražských studií Aloise Landfrase byla tiskárna i vydavatelství ve spojení s významným překladatelem, redaktorem a vlastencem Janem Hýblem (1786–1834).⁴⁶ Landfras vydával jeho překlady, v padesátých letech se k některým titulům tiskárna vrátila v reedici.⁴⁷ Právě zastoupení Hýbla v portfoliu autorů Landfrasovy tiskárny a vydavatelství představuje výrazné zapojení podniku do rozvoje české čtenářské kultury.

Na překladovou literaturu navázal také František Bohumil Tomsa, autor a redaktor, který v letech 1844–1845 u Landfrase publikoval čtyřsvazkový soubor *Zábavný vypravovatel*⁴⁸ s překlady cizojazyčných povídek, který se stal dokladem zájmu místních čtenářů o evropskou literaturu v češtině. Dalším stabilním spolupracovníkem tiskárny a vydavatelství se stal Václav Rodomil Kramerius, syn majitele České expedice, který působil v jindřichohradecké tiskárně jako faktor od roku 1826 a kromě vlastních autorských děl připravil též řadu překladů titulů zábavné literatury z němčiny i jiných jazyků.⁴⁹ Překlady byly nástrojem – odrážely stav českého jazyka a jeho vyjadřovacích prostředků a snahou překladatelů bylo obohacovat, byť v intencích svých schopností, slovní zásobu češtiny. Zatímco německé tituly zajišťovaly v té době převážně ekonomickou stabilitu tiskárny, české knihy a překlady do češtiny dokládají existenci čtenářů a jejich potřebu číst a vzdělávat se ve vlastním jazyce.

Tiskárna tak byla nejen obchodním podnikem, ale i kulturní institucí, jež přispívala k postupnému posilování postavení češtiny a české národní identity v tradičním česko-německém jazykovém a národnostním prostoru. Tento vývoj je zvláště patrný v oblasti periodik, kde se tiskárna stala důležitým prostorem střetu i soužití českého a německého živlu. Jindřichův Hradec se ve čtyřicátých letech 19. století zařadil mezi významná regionální centra periodického tisku. Klíčovou postavou vydavatelské činnosti byl opět Alois Landfras, který po modernizaci tiskárny v roce 1844 hledal vhodné uplatnění pro nově pořízené rychlolisy a dokázal rozpoznat význam periodického tisku v nadcházejícím období.⁵⁰

První místní periodika *Neuhauser allgemeiner Anzeiger* (1844–1848)⁵¹ či pozdější *Neuhauser Wochenblatt* (1848)⁵² vycházela v němčině. Na jejich stránkách se příležitostně objevovaly i české příspěvky včetně poezie, jež dokládají jazykovou emancipaci českého jazyka a jeho přijetí v kruzích předplatitelů. Současně došlo i k pokusu o vydávání českého

listu *Ozvěna* (1848), který byl téměř okamžitě zastaven úřady.⁵³ Přesto se stal prvním českojazyčným periodikem v Jindřichově Hradci a druhým v jižních Čechách vůbec. Zmínka o snaze vydávat český list a poptávce po něm pronikla i na stránky dalšího jindřichohradeckého periodika *Neuhauser Wochenpost*.⁵⁴ V šestém čísle redakce odpovídá na připomínky čtenářů a upozorňuje, že je připravena vydávat český list, jakmile bude dostatečná poptávka. Doslova uvádí „*dass ein Vorschlag mit dem Erfolg nicht immer Hand in Hand gehe*“.⁵⁵ V roce 1863 pak krátce vycházel český týdeník *Zvěst od Nežárky*.⁵⁶ Až v roce 1871 našel nový český týdeník, který na trh nabídla opět Landfrasova tiskárna, dostatek předplatitelů. *Ohlas od Nežárky* (1871–1942)⁵⁷ plně saturoval následujících více než sedmdesát let potřeby místní, tehdy již převážně české společnosti.

Tematicky i jazykově odrážejí jindřichohradecká periodika 19. století pozvolné prosazování češtiny a vytváření české národní identity ve městě i regionu. V období 1844–1871 lze na jejich příkladu sledovat postupný přechod většiny místních obyvatel od německého jazyka k češtině, ale též podněcování veřejné diskuse i v oblasti jazyka a národnosti. Samotný týdeník *Ohlas od Nežárky* pak právě v diskuzích čtenářů zachycuje vývoj a posuny v oblasti vnímání národa a jazyka i ve 20. století, a to až do roku 1942.

Zatímco původní německé listy oslovovaly tradiční měšťanskou a úřednickou klientelu, české tituly cílily na širší vrstvy – učitele, řemeslníky, studenty i venkovské čtenáře. Česko-německá dvojjazyčnost Jindřichohradecka se v periodickém tisku projevovala zejména v inzerci. *Ohlas od Nežárky*, který využíval placenou inzerci jako zdroj příjmů, otiskoval také dvojjazyčné česko-německé reklamy místních obchodníků, jejichž počet se do konce 19. století výrazně snížil. Pestrá a cílená nabídka titulů dokládá schopnost Landfrasovy tiskárny přizpůsobit se potřebám mimopražského čtenářstva, reagovat na jazykové rozvrstvení a zároveň sledovat vzdělávací i náboženské trendy své doby. Z toho důvodu byla německojazyčná produkce Landfrasovy tiskárny ukončena na přelomu 19. a 20. století.

K národnostní otázce se ve 20. století vyjádřili autoři František Teplý, Ferdinand Strejček a Jan Muk.⁵⁸ Nejprve krátce po vzniku samostatné Československé republiky, v závěru roku 1918, sepsal zdejší zámecký archivář a kněz František Teplý, znalý nejen historie, ale i současné situace česko-německého jazykového prostředí v regionu s blízkou

⁴⁵ SALZMANN 1803. Více viz BĚHALOVÁ 2018a; 2018b.

⁴⁶ HÁLOVÁ 2017; HÁLOVÁ 2018.

⁴⁷ CAMPE [1858–1864]; ROBINSON [1858–1864]; ROBINSON [po 1864]; KRAMERIUS [1858–1864]a; [1858–1864]b.

⁴⁸ TOMSA 1844.

⁴⁹ BĚHALOVÁ 2018a, s. 162–163.

⁵⁰ BĚHALOVÁ 2022a.

⁵¹ *Neuhauser allgemeiner Anzeiger*. Jindřichův Hradec 1844–1848.

⁵² *Neuhauser Wochenblatt*. Jindřichův Hradec 1848.

⁵³ *Ozvěna*. Jindřichův Hradec 1848. Existence periodika doložena pouze v literatuře, více BĚHALOVÁ 2022a, s. 9.

⁵⁴ *Neuhauser Wochenpost*. Jindřichův Hradec 1854–1855.

⁵⁵ V překladu „*Návrh vždy nekráčí ruku v ruce s úspěchem*.“ *Neuhauser Wochenpost* 1854, č. 6, s. 3–4.

⁵⁶ *Zvěst od Nežárky*. Jindřichův Hradec 1863.

⁵⁷ *Ohlas od Nežárky*. Jindřichův Hradec 1871–1942.

⁵⁸ BĚHALOVÁ – FÜRBAACH 2015, s. 35–37.

Díkůvzdání.

Za příčinou úmrtí a pohřbu našeho vroucně milovaného manžela, otce a tchána, pana

Frant. Marsano,

doznali jsme od svých příznivcův a přátel v městě našem tolik projevení soucitu a tolik nelíbené lásky k zesnulému, že bolest naše tím se umírnila a kleslá mysl naše povznesla. Pročež nejvřelejší díky každému, kdož nebožtíka k hrobu doprovodil, zvláště ale četným P. T. pánům členům besedy, slavnému c. k. sboru pánův ostrostřelcův a ctěné korporaci panův hostinských; úpravné a vzácné věnce, jež slavný spolek besední a velectění páni c. k. důstojníci, jakož i P. T. pánové: P. Cari, Halouska a Vomáčka paměti zesnulého věnovali, vždy nám budou drahou upomínkou jejich přátelství a přízně. Rovněž tak i naše díky všem přesporním našim příbuzným, našim přátelům a známým, kteří buďto telegramy nebo listy soustrastními laskavě si na nás vzpomněli.

Truchlící pozůstali.

Danklagung.

Anlässlich des Ablebens und der Bestattung unseres innigstgeliebten Gatten, Vaters u. Schwiegervaters, H.

Franz Marsano,

haben wir von Seite unserer hiesigen Gönner, Freunde und Bekannten so vielfache Beweise von Wohlwollen und Mitgefühl für uns und soviel Pietät für den Verbliebenen erfahren, dass unser Schmerz dadurch sich milderte und die trübe Gemüthsstimmung sich freundlicher gestaltete. Deshalb sei unser wärmster Dank allen denjenigen, die den Verschiedenen bis an des Grabes Rand geleiteten, besonders aber den zahlreichen P. T. Mitgliedern des löblichen Geselligkeitsvereines, dem löblichen k. k. Scharfschützencorps und der verehrten Genossenschaft der Herren Gastwirthe; die werthvollen und schönen Kränze, welche der löbliche Geselligkeitsverein, die verehrten Herren k. k. Officiere und die P. T. Herren: P. Cari, Halouska und Vomáčka unserem Dahingeshiedenen geweiht, werden stets ein theures Angedenken ihrer Gönnerschaft und Freundschaft für uns sein. Eben so unseren innigsten Dank auch jenen auswärtigen Gönnern, Freunden und Verwandten, die entweder durch Telegramme oder Condolenzschreiben an uns, ihre Geneigtheit uns bekundeten.

Die trauernden Hinterbliebenen.

V sobotu dne 11. dubna o 8 hod. ráno bude se na panských sádkách u Nového dvora prodávati **kapři plůdek a násada.**

Dr. K. Jičínský,
ředitel.

Samstag den 11. April von 8 Uhr Früh an, wird auf den Einsätzen der Domaine Neuhaus bei der Meierei Neu-
hof **Karpfenbrut und Satz** zum Ver-
kaufe kommen.

Dr. K. Jičínský,
Direktor.

Villa Šetka!

Byt k pronajmutí || Wohnung zu vermieten
Videňská silnice — Nro. 12. — Wienerstrasse.

Slušné osoby

za výhodných podmínek přijme bankovní dům ve Vídni k prodeji **původních losů v Rakousku zákonitě dovolených.** Vyplacené nabídky sudánním posavadního zaměstnání přijímá návestní expedice MORIC STERN ve VÍDNI I. Wollzeile 22 pod známkou „Nr. 2800 G.“

Dva chlapce

na soustružnictví přijme do učení

AUGUSTIN LAFFAR,
Nežárka č. 51.

Jest na prodej jednopatrový **dům se zahrádkou**

v Sv.-Janské ulici č. 152.
K doptání u **B. Köibla** v panské ulici, loco.

Františka Christoph

leštadlo na podlahy

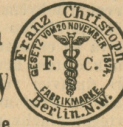
keré nezapáchá a rychle schne

Leštadlo to hodí se pro své praktické vlastnosti a pro svou jednoduchost při upotřebení velmi dobře k leštění podlah. Leštadlo to jest v rozličných barvách (keré kryjou jako barva olejová) i bezbarvé (keré dává podlahu jenom lesk) na skladě.

Vzorky nátěrů a poučení o upotřebení ve všech skladech.

František Christoph, Berlin a Praha,

vynálezce a jediný továrník pravého leštadla na podlahy.
 Sklad v Jindř. Hradci u **Ant. Ferd. Kramera,** materialisty.

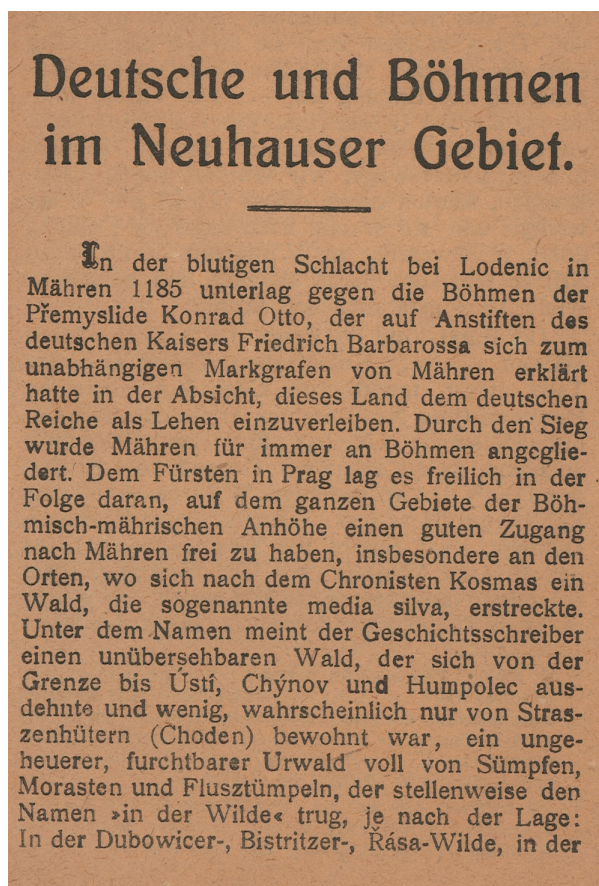
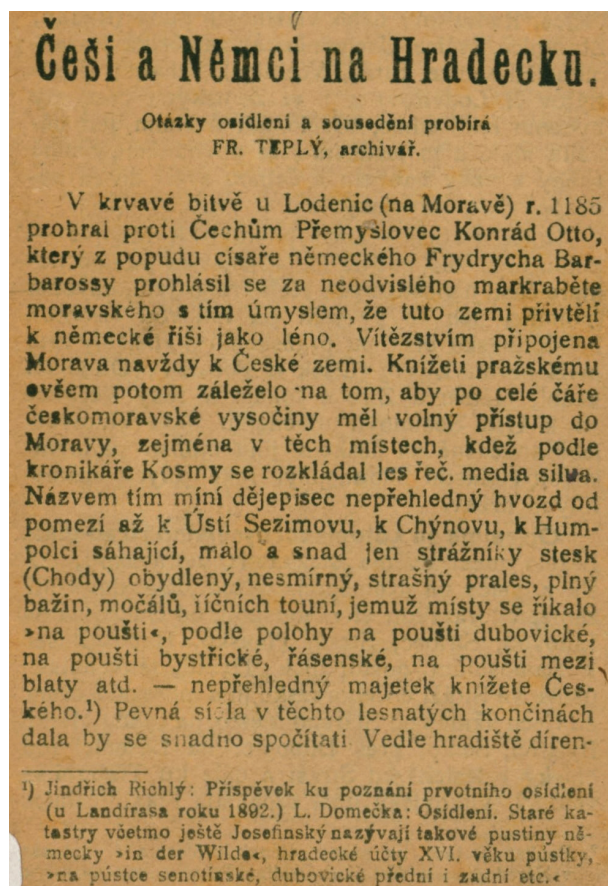

Prodej kaprového plůdku.

Velkostatek Stráž prodá větší částku jedno-
ročního kaprového plůdku (potěru) z dobrých třech
kaprů proti přihláškám nejdéle do 20. dubna b. r.
u ředitelství velkostatku v Stráži.

Verkauf von Streichbrut.

Domaine Platz verkauft Karpfenbrut von
kräftigen Streichern gegen vorhergehende Anmeldung.
Dieselben werden bis längstens zum 20. April. l. J. in
der Wirthschaftskanzlei Platz entgegen genommen.

Obr. 10a–b. Česko-německá publikace Františka Teplého (TEPLÝ 1918). Sbírka MJH, JK 3346.

novou státní hranicí, drobný spisek *Češi a Němci na Hradecku* = *Deutsche und Böhmen im Neuhauser Gebiet*.⁵⁹ Anonce v týdeníku *Ohlas od Nežárky* uvedla: „(...) *S láskou k předmětu probírá spisovatel, dobrý znatel poměrů i materiálu archivního, národnostní poměry okolí hradeckého. Vykládá, jak kraj hradecký byl osídlen obyvatelstvem českým i německým, jak obě národnosti vedle sebe vždy ve svornosti žily, jak společně se radovaly a v dobách zlých společně trpěly; z nich mimoděk plyne nevtíravá, ale ušlechtilá tendence: není třeba, aby nyní, za změněných poměrů politických jeden kmen národnostní bál se druhého.*“⁶⁰

Zásadní práci, která se týkala českého národního hnutí v Jindřichově Hradci v 19. století, publikoval ve třicátých letech v Landfrasově tiskárně Ferdinand Strejček pod názvem *Jak se probouzel Jindřichův Hradec*.⁶¹ Trojici děl zabývajících se problematikou česko-německého jazykového prostoru v regionu uzavírá práce historika Jana Muka *Jak se poněmčoval Jindřichův Hradec*.⁶² Poslední tisky z Landfrasovy tiskárny, jimiž se v její produkci definitivně uzavřela

česko-německá jazyková otázka, byly dvě učebnice německého jazyka pro Čechy z období protektorátu. V roce 1941 tiskla na objednávku autorů *Němčinu – praktickou příručku pro učitele a vedoucí škol*⁶³ a v roce 1943 příručku Václava Mosteckého pro lidové kursy a soukromé vyučování *Němceky rychle a správně*.⁶⁴ Oba tituly ze závěru působení Landfrasovy tiskárny jsou zároveň svědkem posledního osudného střetu dvou jazyků v původním česko-německém jazykovém prostředí.

Závěr

Výběr titulů pro vydání a tisk v Landfrasově tiskárně byl ovlivněn jak snahou o prosazení určité ideové, jazykové i národnostní orientace, tak ekonomickou tržní strategií. V první polovině 19. století vydávala a tiskla tituly podle jazykové poptávky, postupem času se více přikláněla k podpoře českého jazykového a kulturního prostoru, zatímco německá menšina začínala vyhledávat jiné dodavatele

⁵⁹ TEPLÝ [1918].

⁶⁰ *Ohlas od Nežárky* 1918, č. 52, s. 4.

⁶¹ STREJČEK 1930.

⁶² MUK 1933.

⁶³ ČERVENKA – BARTUŠEK 1941.

⁶⁴ MOSTECKÝ 1943.

tiskových prací v místech a podnicích sympatizujících s německou národností či jazykem.

Produkce Landfrasovy tiskárny a vydavatelství měla zásadní vliv na utváření jazykové a národní identity obyvatel jihovýchodních Čech i dalších oblastí. Díky finanční dostupnosti i pohodlnému způsobu distribuce se její tisky prodávaly nejen v jihovýchodních Čechách, ale na dalších místech monarchie, zejména ve Vídni a v Praze. Přispívala tak ke zvýšení gramotnosti, posílení národního uvědomění a kulturní integraci. S hrála významnou roli také v šíření vlasteneckých hodnot.

Je nutné zdůraznit, že zejména tiskař a vydavatel, významný jindřichohradecký občan a první volený starosta městské samosprávy v Jindřichově Hradci Alois Landfras disponoval hlubokou znalostí místních poměrů a kulturního prostředí, které spolu se svými osobními zkušenostmi i vědomostmi promítal do působení tiskárny a nakladatelství. V Landfrasově rodině se v prvních desetiletích 19. století hovořilo česky i německy, také tiskárna byla vybavena jak českými, tak i německými typy písma, což umožňovalo vydávání publikací v obou jazycích podle potřeb objednavatelů. Po studiích v Praze se Alois Landfras zařadil mezi přední představitele jindřichohradecké vlastenecké měšťanské elity. V této roli se aktivně podílel na formování českého národního hnutí ve městě, a to nejen prostřednictvím svého společenského působení, ale rovněž cíleným výběrem titulů, které byly v jeho podniku tištěny a vydávány.

Německojazyčné tituly první poloviny 19. století z Landfrasovy tiskárny souvisely s rovnoměrně rozloženou kupní silou obou národností, ale též se schopností obyvatel zejména české národnosti komunikovat v obou jazycích. Od čtyřicátých let 19. století je v produkci tiskárny patrná tendence k zavádění českých titulů, překladům do češtiny a všeobecnému důrazu na český jazyk. Ten souvisel i s osobními postoji Aloise Josefa Landfrase, nabytými za pražských studií, a dalšími získanými kontakty. V padesátých a šedesátých letech 19. století pozvolna začíná převažovat v produkci tiskárny čeština. Úbytek tisků v němčině však byl s ohledem na okolní jazykově i národnostně německé vesnice či sousední německé Novobystřicko a rozvinuté obchodní styky Landfrasů s vídeňským prostředím pomalý. Množství vydaných jazykových učebnic a dalších pomůcek svědčí o neukotvenosti a nedostatečné znalosti českého jazyka a snaze o nápravu tohoto stavu.

Příklon k českému jazyku v produkci tiskárny lze sledovat od sedmdesátých let 19. století zvláště v souvislosti se vznikem českého týdeníku, existencí českého gymnázia ve městě a pestrhou českou spolkovou činností. Od poslední čtvrtiny 19. století již v produkci Landfrasovy tiskárny výrazně převažují české tituly. Německé tituly se nadále objevovaly v oblasti náboženské modlitební literatury, která tvořila významný obchodní artikl tiskárny a jejíž distribuce přesahovala v období Rakouska-Uherska hranice regionu. Tiskárně se tak podařilo oddělit tisk německých knih do sféry obchodního zájmu, a to zejména v oblasti tradičních titulů souvisejících s katolickým náboženstvím, které bylo společné pro místní Čechy a Němce již po několik staletí. Svůj český postoj tiskárna a vydavatelství obhajovaly označením

„první české nakladatelství modlitebních knih“. Podobný vývoj měla i placená inzerce místních obchodníků a podnikatelů v týdeníku *Ohlas od Nežárky*, kde se německé reklamy objevovaly až do devadesátých let 19. století.

Německojazyčná nakladatelská produkce Landfrasovy tiskárny byla ukončena na konci 19. století. Tituly vydané či tištěné v Landfrasově tiskárně v první polovině 20. století často zmiňují hodnocení česko-německé jazykové a národnostní otázky regionu jihovýchodních Čech a Jindřichova Hradce jako jejich centra. Německé jazykové příručky pro české obyvatelstvo z období okupace příznačně uzavírají období soužití Čechů a Němců v jihovýchodních Čechách.

Landfrasova tiskárna představuje pozoruhodný příklad regionální instituce, která dokázala reagovat na jazykovou realitu mimopražského prostředí a aktivně se podílet na jejím utváření. Její činnost dokumentuje, jak tiskařská produkce může odrážet i formovat jazykovou, kulturní a národní identitu v jazykově smíšených oblastech. Z hlediska regionálních studií lze Landfrasovu tiskárnu vnímat jako významného aktéra kulturní modernizace českých zemí. Její jazyková politika byla nejen praktická a obchodní, ale v klíčových chvílích také programově národní.

Prameny:

BINDER 1866: BINDER, Johann. *Die Kindervor dem Kripplein!* Jindřichův Hradec 1866.

BINDER 1868: BINDER, Johann. *Die Kindervor dem Kripplein!* Jindřichův Hradec 1868.

CAMPE [1858–1864]: CAMPE, Joachim Heinrich. *Nejstarší Robinzon, jeho šťastné a nešťastné příhody.* Jindřichův Hradec [1858–1864].

CLAUDIUS 1850: CLAUDIUS, Josef Štěpán. *Geschichten der Stadt Neuhaus.* Jindřichův Hradec 1850.

COCHEM 1848: COCHEM, Martin von. *Mittlerer Himmels-Schlüssel.* Jindřichův Hradec 1848.

COCHEM 1860: COCHEM, Martin von. *Poloviční nebeklíč.* Jindřichův Hradec 1860.

ČERVENKA–BARTUŠEK 1941: ČERVENKA, Jaroslav–BARTUŠEK, Josef. *Němčina. Praktická příručka pro učitele a vedoucí škol.* Jindřichův Hradec 1941.

DISCIPLINÁRNÍ ZÁKONY 1863: *Disciplinargesetz für das k. k. Gymnasium zu Neuhaus = Disciplinární zákony pro c. k. gymnasium Jindř.-Hradecké.* Jindřichův Hradec 1863.

GEBET [po 1864]: *Gebet zur Mutter Gottes.* Příbram: E. Peterson, tisk A. J. Landfras syn Jindřichův Hradec [po roce 1864].

HRON 1867: HRON, Tomáš J. *Stručná mluvnice česká.* Jindřichův Hradec 1867.

KOCHBUCH 1827: *Vollständiges Kochbuch.* Jindřichův Hradec 1827.

KOCHBUCH [1858–1864]: *Neuestes, treffliches Kochbuch.* Jindřichův Hradec [1858–1864].

KOYDL 1834: KOYDL, Joseph. *Kurzer Unterricht in der Obstbaumzucht.* Jindřichův Hradec: Alois Joseph Landfras, 1834.

KOYDL 1835: KOYDL, Joseph. *Krátké navčení o štěpařství.* Jindřichův Hradec 1835.

KRAMERIUS [1858–1864]a: KRAMERIUS, Václav Rodomil. *Historie o panu Tristanowi a krásné Jzaldě*. Jindřichův Hradec [1858–1864].

KRAMERIUS [1858–1864]b: KRAMERIUS, Václav Rodomil. *Ein Liebespaar Tristan und Jzaldis*. Jindřichův Hradec [1858–1864].

KUPERIUS 1821: KUPERIUS, Antonín. *Nowá výborná knížka Kuchařská*. Jindřichův Hradec 1821.

LIŠKA 1821: LIŠKA, Antonín. *Elementar Unterricht in der böhmischen Sprache*. Jindřichův Hradec 1821.

LOUČENÍ [polovina 19. století]: *Loučení od Panny Marie*. Praha, J. Spurný, tisk J. Hradec A. J. Landfras [polovina 19. století].

MALÝ SLABIKÁŘ [1858–1864]: *Malý slabikář*. Jindřichův Hradec [1858–1864].

MICHL 1841a: MICHL, Josef Václav Justin. *Krátké nawedenj k počtánj z hlavy*. Jindřichův Hradec 1841.

MICHL 1841b: MICHL, Josef Václav Justin. *Kurzgefaßte Anleitung zum Kopfrechnen*. Jindřichův Hradec 1841.

MLUVNICE 1847: *Malá německá mluvnice*. Jindřichův Hradec 1847.

MLUVNICE 1848: *Malá německá mluvnice*. Jindřichův Hradec 1848.

MLUVNICE 1853: *Německo-česká mluvnice aneb naučení, kterak Češi v krátkém čase německy a Němci česky rozprávěti se naučiti mohou*. Jindřichův Hradec 1853.

MOSTECKÝ 1943: MOSTECKÝ, Václav. *Německy rychle a správně*. Jindřichův Hradec 1943.

MÜLLER 1875: MÜLLER, Karel. *Krátké děje české*. Jindřichův Hradec 1875.

NAKLADATELSKÝ SEZNAM 1854: *Verzeichniß der Verlags Artikel von Alois Joseph Landfraß, Buchhändler und Buchdrucker in Neuhaus und Tabor*. Jindřichův Hradec 1854.

NAKLADATELSKÝ SEZNAM 1871: *Tabula rerum Venalium. [Nakladatelský seznam knih. J. Hradec, A. Landfras Syn]*. Jindřichův Hradec 1871.

NAKLADATELSKÝ SEZNAM 1901: *Ceník modlitebních knih z prvního nakladatelství modlitebních knih v Čechách, c. a k. dvorní knihtiskárna, litografie, nakladatelství, knihkupectví, obchod papírem Jindř. Hradec*. Jindřichův Hradec 1901.

PACOVSKÝ 1827a: PACOVSKÝ, Václav. *Auplné umění kuchařské*. Jindřichův Hradec 1827.

PACOVSKÝ 1827b: PACOVSKÝ, Václav. *Vollständiges Kochbuch*. Jindřichův Hradec 1827.

PROCHÁZKA [před 1848]: PROCHÁZKA DEVÍTSKÝ, Josef. *Německé a české rozmluvy*. Rukopis.

PROCHÁZKA 1848: PROCHÁZKA DEVÍTSKÝ, Josef. *Deutsche und böhmische Gespräche = Německé a české rozmluvy*. Jindřichův Hradec 1848.

PROCHÁZKA 1862: PROCHÁZKA DEVÍTSKÝ, Josef. *Deutsche und böhmische Gespräche = Německé a české rozmluvy*. Jindřichův Hradec 1862.

PROCHÁZKA [po 1870]: PROCHÁZKA DEVÍTSKÝ, Josef. *Německo-česká mluvnice, aneb, Naučení, kterak Čechové v krátkém čase německy, a Němci česky rozprávěti se naučiti mohou = Deutsch-böhmisches Sprachbuch, oder, Anweisung, wie die Böhmen in kurzer Zeit deutsch, und die*

Deutschen böhmisch sprechen lernen können. J. Hradec [po 1870].

PROCHÁZKA 1873: PROCHÁZKA DEVÍTSKÝ, Josef. *Deutsche und böhmische Gespräche = Německé a české rozmluvy*. Jindřichův Hradec [1873].

ROBINSON [1858–1864]: *Der neue Robinson, oder, Seefahrten und Schicksale eines Deutschen*. Jindřichův Hradec [1858–1864].

ROBINSON [po 1864]: *Nový Robinson, aneb, jeho podivuhodné příhody na moři*. Jindřichův Hradec [po 1864].

ROSENMÜLLEROVÁ 1855: ROSENMÜLLEROVÁ, Anna. *Die Praktische Köchin*. Jindřichův Hradec 1855.

RULL 1875: RULL, František. *Monografie města Hradce Jindřichova*. Jindřichův Hradec 1875.

SALZMANN 1803: SALZMANN, Christian Rudolf. *Počátkové mrawů od Krystýána Salcmana*. Jindřichův Hradec 1803.

SBÍRKA MLUVNICKÝCH PRAVIDEL 1841: *Sbírka mluvnických a pravopisných pravidel českého jazyka pro učitele v městysích, městečkách a městech, kde není hlavní škola*. Jindřichův Hradec 1841.

TOMSA 1844: TOMSA, František Bohumil. *Zábavný wyprawowatel rozmanitých dějin a powjdek zčesstěných od Fr. Boh. Tomsy. Díl 1–3*. Jindřichův Hradec 1844.

VELKÁ ABECEDA [1858–1864]: *Velká abeceda pro malé dítky*. Jindřichův Hradec [1858–1864].

VÝROČNÍ PROPIS 1851: *Výroční propis císař. král. Gymnasia Jindřichovo-Hradeckého*. Jindřichův Hradec 1851.

VÝROČNÍ ZPRÁVA 1863: *Výroční zpráva c. k. gymnasia v Jindřichově Hradci za školní rok 1863*. Jindřichův Hradec 1863.

Sekundární literatura:

BĚHALOVÁ 2007: BĚHALOVÁ, Štěpánka. *Výroční zprávy gymnázia v Jindřichově Hradci s bibliografickým soupisem příspěvků z let 1851–1986. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska*, 2007, sv. 19, s. 172–192.

BĚHALOVÁ 2011: BĚHALOVÁ, Štěpánka. *První český bál v Jindřichově Hradci*. *Novum* 20, 2011, č. 2, s. 2.

BĚHALOVÁ 2013: BĚHALOVÁ, Štěpánka. *Pozdvihni se duše z prachu... Kramářské tisky s náboženskou tematikou ze sbírek Muzea Jindřichohradecka*. Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2013.

BĚHALOVÁ 2017: BĚHALOVÁ, Štěpánka. *Nebekliče od Landfrasů. Knižní bestsellery 19. století*. Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2017.

BĚHALOVÁ 2018a: BĚHALOVÁ, Štěpánka. *Produkce Landfrasovy tiskárny a nakladatelství v 19. století. Acta musei nationalis Pragae, Historia Litterarum* 63, 2018, č. 3–4, s. 154–176.

BĚHALOVÁ 2018b: BĚHALOVÁ, Štěpánka. *Učebnice z Landfrasovy tiskárny a jindřichohradecké školství v 19. století. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska*, 30, 2018, s. 58–73.

BĚHALOVÁ 2019: BĚHALOVÁ, Štěpánka. *Kramářské tisky s adventními a vánočními písněmi a scénou narození Ježíše Krista z Jindřichova Hradce*. In: *Kolektiv autorů*.

Betlémy stále živé III. Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2019.

BĚHALOVÁ 2020: BĚHALOVÁ, Štěpánka. Vzdělávací literatura z Landfrasovy tiskárny v 19. století. *Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska*, 32, 2020, s. 50–79.

BĚHALOVÁ 2021: BĚHALOVÁ, Štěpánka. Kramářské tisky jako specifický doklad knižní kultury 18. a 19. století. Fond kramářských tisků Muzea Jindřichohradecka. In: *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*, 66, 2021, č. 3–4, s. 80–100.

BĚHALOVÁ 2022a: Ohlas od Nežárky – periodická paměť regionu. *Acta musei nationalis Pragae, Historia Litterarum*, 67, 2022, č. 3–4, s. 5–31.

BĚHALOVÁ 2022b: BĚHALOVÁ, Štěpánka. Ze starých kuchařských knih. *Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska*, 34, 2022, s. 145–159.

BĚHALOVÁ–FÜRBAACH 2015: BĚHALOVÁ, Štěpánka–FÜRBAACH, František. *Nezapomenutelné osobnosti v historii města Jindřichův Hradec*. Jindřichův Hradec: Město Jindřichův Hradec, 2015.

BĚHALOVÁ – FÜRBAACH 2018: BĚHALOVÁ, Štěpánka – FÜRBAACH, František. *Jindřichův Hradec. Proměny slavného města po velkém požáru 1801*. České Budějovice: Typ, 2018.

BOROVÍČKA 2012: BOROVÍČKA, Michael et al. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek XII.a, 1860–1890. Praha: Paseka, 2012.

BOROVÍČKA 2013: BOROVÍČKA, Michael et al. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek XII.b, 1890–1918. Praha: Paseka, 2013.

BRÜGEL 2006: BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1918–1938*. Praha: Academia, 2006.

BRÜGEL 2008: BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1939–1946*. Praha: Academia, 2008.

DOMEČKA 1893: DOMEČKA, Ludvík. *Osídlení krajiny jindřicho-hradecké a novo-bystřické*. Jindřichův Hradec: A. Landfrasa Syn, 1893.

EFMERTOVÁ 1998: EFMERTOVÁ, Marcela C. *České země v letech 1848–1918*. Praha: Libri, 1998.

FÜRBAACH 1993: FÜRBAACH, František. Literatura na dvoře pánů z Hradce v I. polovině 14. století. In: BŘICHÁČEK, Pavel et al. (edd). *Jindřichův Hradec 1293–1993*. České Budějovice: Inpress, 1993, s. 95–103.

FÜRBAACH 2018: FÜRBAACH, František. Jindřichův Hradec a rodina tiskařů Landfrasů. *Acta musei nationalis Pragae, Historia Litterarum*, 63, 2018, č. 3–4, s. 146–153.

GEBHART – KUKLÍK 2006: GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek XV.a, 1938–1945. Praha: Paseka, 2006.

HÁLOVÁ 2017: HÁLOVÁ, Helena. Tajemná Lory mladého Aloise Landfrasa. *Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska*, 29, 2017, s. 178–193.

HÁLOVÁ 2018: HÁLOVÁ, Helena. Z pozůstalosti Landfrasovy tiskárny v jindřichohradeckém archivu – zrcadlo doby v rodinné korespondenci. *Acta musei nationalis Pragae, Historia Litterarum*, 63, 2018, č. 3–4, s. 177–181.

HLAVAČKA 2013: Hlavačka, Milan et al. *Velké dějiny země koruny České*. Svazek XI.b, 1792–1860. Praha: Paseka, 2013.

HLAVAČKA 2016: HLAVAČKA, Milan et al. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době. II*. Praha: Historický ústav, 2016.

JIRÁSKO 1978a: JIRÁSKO, Luděk. K dějinám Jindřichova Hradce v předhusitském období. *Jihočeský sborník historický*, 47, 1978, č. 2–4, s. 77–94.

JIRÁSKO 1978b: JIRÁSKO, Luděk. Osídlení Novobystřicka v předhusitském období. *Historická geografie*, 17, 1978, s. 209–272.

JIRÁSKO 1993: JIRÁSKO, Luděk. Historický kalendář. In: BŘICHÁČEK, Pavel et al. (edd). *Jindřichův Hradec 1293–1993*. České Budějovice: Inpress, 1993, s. 9–42.

KLIMEK 2000: KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek XIII., 1918–1929. Praha: Paseka, 2000.

KOŘALKA 1996: KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha: Argo, 1996.

KŘEN 2005: KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005.

LNĚNIČKOVÁ 1999: LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *České země v době předbřeznové. 1792–1848*. Praha: Libri, 1999.

MACURA 1995: MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H & H, 1995.

MUK 1933: MUK, Jan. *Jak se poněmčoval Jindřichův Hradec*. Jindřichův Hradec: [vl. nákl.], 1933.

MUK 1947: MUK, Jan. *Alois Landfras, probuzenecký knihtiskař a jindřichohradecký starosta: k 150. výročí jeho narození a založení Landfrasovy tiskárny*. Jindřichův Hradec: A. Landfras Syn, náj. Fr. Pfauser, 1947.

MUK 1956: MUK, Jan. Přátelství Josefa Kajetána Tyla s dr. J. Procházkou a probuzení Jindřichova Hradce. *Jihočeský sborník historický*, 25, 1956, č. 2, s. 12–21.

NÁRODNÍ JEDNOTA POŠUMAVSKÁ 1935: *K padesátileté činnosti místního odboru Nár. Jedn. Pošumavské v Jindřichově Hradci*. Jindřichův Hradec [1935].

PLETZER 1997: PLETZER, Karel. Jindřichohradečtí tiskaři Hilgartnerové. *Výběr*, 34, 1997, č. 3, s. 178–193.

RAK 1994: RAK, Jiří. *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H & H, 1994.

RICHLÝ 1892: RICHLÝ, Jindřich. *Příspěvky ku poznání prvotního osídlení jiho-východní části hvozdu pomezního v Čechách*. Jindřichův Hradec: J. Richlý, 1892.

STREJČEK 1916: STREJČEK, Ferdinand. *Jindřichův Hradec let osmdesátých*. Jindřichův Hradec: A. Landfras syn, 1916.

STREJČEK 1926: STREJČEK, Ferdinand. Josef K. Tyl v Jindř. Hradci. *Ohlas od Nežárky* 56, 1926, č. 15, s. 1–2.

STREJČEK 1930: STREJČEK, Ferdinand. *Jak se probouzel Jindřichův Hradec*. Jindřichův Hradec: Spolek přátel starého Jindřichova Hradce, 1930.

TEPLÝ [1918]: TEPLÝ, František. *Češi a Němci na Hradecku*. Jindřichův Hradec: František Teplý, [1918].

VONDRÁČEK 1934: VONDRÁČEK, Karel. *50 let Národní jednoty pošumavské 1884–1934*. Praha: Národní Jednota Pošumavská, 1934.

Štěpánka Běhalová

Muzeum Jindřichohradecka
Balbínovo náměstí 19/I
377 01 Jindřichův Hradec